

summary

WOMAN'S ISSUE IN THE ANALYSIS OF OSIJEKER HRVATSKI LIST

The article deals with the so called woman's issue in the same way that it was publicly presented in Osijeker Hrvatski list, newspaper that in the course of the first half of the 20th century became a dominant official newspaper of the Osijek Croats. Actualization of woman's position in society, family, public life, civil associations, education and employment was preceded by acknowledgement of woman's political civil rights in 1945. The traditional patriarchal social system of the 90s of the 20th century took an extremely critical standpoint towards "modern women", the emergence of feminism, changes of modern behaviour and even louder demands of urban girls for acknowledgement of equality and independence. At the same time the legitimate demands made by woman's civil associations raise the awareness of the public to accepting changes in perceiving the woman's identity, women in their role as subject and their position in the society and family.

Dr. sc. Marija
Kretić Nađ

Gradska knjižnica
Beli Manastir
HR - 31300 Beli Manastrir

Izvorni znanstveni rad

UDK: 305-055.22:070(497.5 Osijek)

Ključne riječi:

Hrvatski list
feminizam
osječko novinstvo
Hrvatska zajednica
ravnopravnost spolova

Hrvatski list : glasilo Hrvatske zajednice pokrenut je u Osijeku 4. siječnja 1920. godine, a tijekom nekoliko godina od stranačkog lista preobrazit će se u dominantne novine osječkih Hrvata prve polovice 20. stoljeća. Hrvatski je list nesumnjivo pokrenut u muškom rodu, a svojom se retorikom u prvim izdanjima izričito obraća pripadnicima muškoga spola. Međutim, dvadesetih godina 20. stoljeća Osječanke polako počinju osvajati prostor javnog građanskog života. Aktualizacija tzv. ženskog pitanja izazvat će brojne javne polemike od kritike modnog diskursa, školovanja i zapošljavanja žena u javnom sektoru, do općeg položaja žena u društvu i obitelji. Zahtjevi tržišta, konkurencija zagrebačkog i stranog tiska, te potreba za povećanjem čitateljske publike na Hrvatski se list odrazila pokretanjem priloga *Za naše žene i kćeri* : polumjesečni prilog «Hrvatskom listu» za sve što zanima ženski svijet u prvoj polovici dvadesetih godina, te priloga *Za naše domaćice* četrdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Sporadično će se objavljivati i prilog *Ilustrovani ženski svijet* koji donosi fotografije žena različitih životnih dobi, različitih nacionalnosti i zanimanja.

ŽENSKO PITANJE U ANALIZI OSJEČKOGA HRVATSKOG LISTA

Hrvatski list : glasilo Hrvatske zajednice pokrenut je u Osijeku 4. siječnja 1920. godine kao glasilo stranke koja će u hrvatskoj povijesti ostati tek marginalno zabilježena¹, a iz razloga, kako će u više navrata isticati uredništvo i uprava lista: «*Osnovan je iz čistog požrtvovnog rodoljublja osječkih Hrvata, a preuzeo je zadatak, da bude glasilom njihovim u gradu Osijeku i u Slavoniji, da širi hrvatsku svijest, i da u kolu svih pravih otačbenika radi za slobodu, ravnopravnost i samoodredjenje Hrvata u novoj našoj državi.*»². Hrvatski se list, u prvim godinama svoga izlaženja, jasno i otvoreno deklarirao kao isključivo hrvatsko političko glasilo, no i kao glasilo koje «... će se bezobzirno boriti protiv korupcije u našem javnom životu, te se zalagati za politička i ustavna prava svih građana, kao i za njihovu potpunu ravnopravnost, te zaštitu njihove osobe i imetka, bez obzira kojoj stranci ili stališu pripadali.»³. Međutim, iako politički i stranački pokrenut kako bi širio političke ideje i programe stranke koja ga tiska, Hrvatski će se list vrlo brzo okrenuti tržištu, te nastojati povećati broj pretplatnika i vlastitu tržišnu opstojnost. Čitanost Hrvatskog lista tijekom godina bila je u porastu te se broj pretplatnika od 1.700 krajem 1920. popeo na 6.000 do kraja 1923. godine. Društvo za izdavanje Hrvatskoga lista ulagalo je u osuvremenjivanje tiskare, a od 1. lipnja 1924. Hrvatski list tiska se na rotacionom stroju s tiražom od 10.000 primjeraka. Broj primjeraka iz godine u godinu raste, te se 1939. godine u okviru nepaginiranog priloga «*Riječ privrede*» iznosi podatak da list «... troši godišnje 30 vagona rotacionog papira.»⁴, a grafičkim se prikazom ilustrira udaljenost od Zagreba do Osijeka, odnosno 270 kilometara papira koliko je utrošeno za tiskanje jednoga broja. Isti članak donosi i ilustraciju kolone zaposlenika koji u redovima ulaze u Građansku tiskaru i podatak o 350 unutarnjih i vanjskih suradnika, činovnika, namještenika i radnika. Redakcija je Hrvatskog lista 24.

rujna 1941. dostavila Povjereništvu za novine Predsjedništva vlade NDH podatak o nakladi koja je svakoga dana bila 19.300, a nedjeljom 35.000 primjeraka⁵. Hrvatski je list nesumnjivo pokrenut u muškom rodu, a svojom se retorikom u prvim izdanjima izričito obraća pripadnicima muškoga spola. Ako u obzir uzmemo brojčane podatke prema kojima je 1921. godine u Osijeku zabilježeno 34.485 građana, a taj se broj 1931. povećao na 40.337⁶, te podatak da je u strukturi stanovništva 1931. godine prevladavala muška radna snaga, a da je 74, 6% Osječanki bilo uzdržavano⁷, odluka uredništva Hrvatskoga lista da se posveti muškoj publici nije nimalo neobična. Osječanke su u potpunosti početkom dvadesetoga stoljeća dijelile sudbinu svih pripadnica ženskoga roda u Hrvatskoj nalazeći se u procjepu između doma, salona i tvornice, privatnog i javnog života, ali bez političkih građanskih prava. Smještene u sferu, ako parafraziramo Virginiju Woolf, čuvarica doma i domaćeg ognjišta pred njih se s jedne strane postavlja zahtjev brige za domaćinstvo i obitelj, a s druge se strane javljaju potrebe obrazovanja kako bi u duhu ilirizma posredno utjecale na kulturnu obnovu hrvatskoga naroda svojom majčinskom ulogom u odgoju djece te bračnom ulogom podržateljica svojih muževa. Svo licemjerje modernizacijskog procesa razvoja građanskog društva u Hrvatskoj vidljivo je iz konstatacije Mirjane Gross i Agneze Szabo kako «*Predstavnici intelektualne elite nisu bili zadovoljni primitivnom duhovnom razinom prosječne građanske žene. Shvaćali su bitnu ulogu žena ne samo u jačanju nacionalne svijesti nego i u osnovnim pitanjima pri utemeljenju građanskoga društva uopće.*»⁸, no istovremeno nisu bili voljni ni omogućiti sustavno obrazovanje građanskim djevojkama. Pisanje i javna djelatnost dopuštena im je pod patronatom patrijarhalnog društvenog sustava, koji im doduše na taj način dopušta i rad izvan domaćeg ognjišta, ali samo u ograničenim količinama i ograničenog opsega sadržaja te samo ako taj rad priznaje intelektualnu, biološku i građansku prevlast muškoga spola i roda. U Osijeku se prva srednja škola za žensku mladež, Ženska realna gimnazija i privremeni viši ženski

¹ Usporedi: Matković, 2004.

² Hrvatski list. «Hrvatski List». 24. prosinca 1920. br. 124. str. 5. godina I.

³ Hrvatski list. Našim pretplatnicima i čitateljima! 1. listopada 1922. br. 222. str. 7. godina III.

⁴ Hrvatski list. Štampa u službi naroda. 25. prosinca 1939. br. 378. god. XX.

⁵ Novak, 2005., str. 263-321

⁶ Erl, 1996., str. 301-304

⁷ Isto, str. 303

⁸ Gross ; Szabo, 1992., str. 554

licej, otvara 1917. godine, a osječka učiteljska škola školske godine 1909./1910. upisuje i učenice⁹. Društvenu sliku Osijeka upotpunit će i rad Gospojinskih dobrotvornih udruga od kojih kao jednu od najstarijih Stjepan Sršan ističe Katoličko gospojinsko društvo nastalo 1855. godine¹⁰. Međutim, Osječanke će, kao i ostale državljanke Hrvatske, političko pravo glasa dobiti tek 1945. godine, ali će ista godina dokinuti kontinuitet razvoja borbe za jednakost spolova građanskog civilnog društva te će zavladati posve drukčije društveno i ekonomsko uređenje koje će problematiku jednakosti postaviti u drugačije oblike.

Dvadesete godine 20. stoljeća desetljeće je u kojemu unutar stranica Hrvatskoga lista pronalazimo brojne članke koji aktualiziraju položaj žene u obitelji, u društvu, tematiziraju izgled i ponašanje žena te uvode diskurs o ženama u javnu raspravu. Prvotne tekstove o ženama pišu muškarci, a opći ton im se kreće od blago podrugljivih i šaljivih sadržaja do otvorenog inzistiranja na dokazivanju ženske inferiornosti, kritici «modernih» žena pa sve do savjeta kako bi se uzorne žene trebale ponašati. Najjači se argument za nejednak položaj žena i muškaraca u društvu pronalazi u slabijoj tjelesnoj konstituciji žena, te se one prikazuju kao bića koja su i po svom postanku različita od muškaraca. Najčešća podjela žena svodi se, pak, na attribute «valjane» i «nevaljane». Brojni su članci koji prikazuju žene kao bića drugog reda. Taj se drugi red mahom objašnjava kršćanskim naukom prema kojem je žena stvorena nakon muškarca, pa se iz toga izvodi zaključak o drugorednosti koji implicira manji značaj, minornost u odnosu na muškarca. Kao prirodno mjesto žena navodi se pozadina svjetskih zbivanja, a osnovno im je zanimanje briga za dom i obitelj s tim da im je i na tom području određena više pasivna nego aktivna uloga. U opisima žene često krasi skromnost, dobrotu, humanost, majčinstvo, prirodna ljepota, briga za obitelj, ali im se osporava svako aktivno sudjelovanje u javnom i društvenom životu. Već u prvoj godini izlaženja Hrvatskoga lista, gradski se kritičar u rubrici *Cave Criticum!* osvrće na nedoličnu odjevenost žena za koje smatra kako ni same nisu svjesne «... da li su gole ili nijesu.»¹¹, te se predmet ženskog odijevanja javlja kao kritički društveni diskurs ženskog ponašanja. Članak započinje razmatranjem, za autora članka, komične situacije u kojoj žene iako je zima i nose krznene kapute, istovremeno se «... nisu odijelile od svilenih prozirnih čarapa i kratkih sukanja. Gore zima u svojoj pravoj pojmljivoj aparaciji, a dolje proljeće još više od toga – kadikad i opasni mjesec august. Ima li veće komike od toga? Same žrtve nesmiljene, okrutne madame mode, koja i u Osijeku ima svu silu iskrenih sljedbenica. Njoj se žrtvuje kesa, zdravlje i moral. Takova su vremena! Kad bi jednoga dana ta madame mode svojim diktatorskim glasom viknula u svijet: «Žene ne obucite ništa», kunem se, da bi se one tome

*pokorile i pol Osijeka hodalo u Evinu kostimu.»*¹². Autor članka, opisujući nam odjeću dotične dame, progovara i o društvenom okruženju koje izazvano djelićima ženskoga tijela salijeće mladu ženu i javno iznosi vlastite komentare. Sam je događaj rezultirao verbalnim sukobom damina supruga s nekolicinom mladih muškaraca, koji su zajedno s autorom članka smatrali kako imaju pravo komentara jer im je žena dala povod javnim izlaganjem svojih neodoljivo «napastljivih nogu», a završio ženinim bijegom u prvom fijakeru. Sljedeće će godine novinar, povodom mode izrade odjevnih predmeta od zmijske kože, izraziti i zabrinutost za opstanak određenih životinjskih vrsta, te polušaljivo zaključiti: «Žena je eto radi mode, udarila i na svog prvog saveznika – zmiju. Pa kad imaju lukavost zmije, nije na odmet, da dobiju i zmijsku kožu, da na taj način potpuno dokumentiraju, što su.»¹³. Povremeno se u Hrvatskom listu javljaju i članci koji donoseći rodno neutralne vijesti zbunjuju svojim predrasudama opterećenim naslovima. Članak o uhićenim lopovima koji su varali trgovce imitirajući ženske glasove, tako je primjerice povod za naslovnu tvrdnju *Štogod je žensko-zlo je*¹⁴. Novinar u članku izriječkom tvrdi, iako žene nisu bile umiješane u krađu i prijevaru, kako od žena dolazi sve zlo, a članak završava konstatacijom: «Eto, niti onaj lijepi ženski glasić, kojega pjesnici toliko slave, i koji je toliko zamaman – niti on ne može da posluži za nešto dobrog i plemenitoga. Poštenim muškarcima on ne može poslužiti u opće ni za što, jer ga ne mogu upotrijebiti, ali zato varalice i a conto ženskoga glasa varaju. Tu konačno prestaje sva žudnja, za onim što je kod žena lijepo...»¹⁵. S druge će strane gotovo potpuno nebitnu novinsku vijest koja obavještava o smrti neimenovane osamdesetogodišnjakinje u Londonu okarakterizirati naslov *I žene znadu čuvati tajnu*¹⁶. Članak započinje riječima «Opće je mišljenje, da žene nisu u stanju, da drže tajnu, ali se ipak dogodio slučaj.»¹⁷, a cijela se vijest sastoji od obavijesti, za koju novinar ističe da je «rijedak i hvalevrijedan primjer», kako starica tijekom života nije željela nikome reći zašto je na dan vjenčanja pobjegla od muža. Rodno obilježen naslov *Johannesburg najružniji grad, pun ružnih žena*¹⁸, također navodi na pomisao da će se u članku donijeti vijesti o ružnoći žena u Johannesburgu. Zapravo, članak donosi prijevod iskustava dr. Karla Hagemanna, intendanta mannheimskog kazališta, te općenito govori o Johannesburgu kritizirajući podjednako neeleganciju muškaraca kao i žena, prljave ulice,

¹² Isto.

¹³ Hrvatski list. Toaleta iz zmijske kože. 24. prosinca 1921. br. 285. str. 10.-11. god. II.

¹⁴ Hrvatski list. Štogod je žensko-zlo je. 14. siječnja 1922. br. 11. str. 2. god. III.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Hrvatski list. I žene znadu čuvati tajnu. 11. siječnja 1922. br. 8. str. 2. god. III.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Hrvatski list. Johannesburg najružniji grad, pun ružnih žena. 24. ožujka 1922. br. 69. str. 3. god. III.

⁹ Kasabašić, 1996., str. 192-203

¹⁰ Sršan, 1996. str. 272-276

¹¹ Hrvatski list. Cave criticum! 11. prosinca 1920. br. 114. str. 2. god. I.

jednoličnu arhitekturu, svjetinu i pomamnu želju za zlatom. Članci namijenjeni zabavi i razbibrizi objavljavani dvadesetih godina često će vrlo sporadično određivati karakter ili osobnost muškarca prema njegovim vanjskim karakteristikama, mjesecu rođenja ili školovanju, ali će takva praksa vrlo rado biti aktualizirana na primjeru žena, a vrlo često i prekrivena velom znanstvenosti. Tako članak iz 1923. godine pod naslovom *Kako se po mjesecima rođenja može ustanoviti karakter žena?*¹⁹ donosi tvrdnju nizozemskih znanstvenika «...da je mjesec u kojemu je čovjek ugledao svijetlo božje od neobične važnosti po njegov karakter. Tko toga ne zna, neka si upamti. Prema mišljenju učenjaka vrijedi ovo osobito za slabi spol.»²⁰. Razlog se ne spominje, ali slijedi karakterizacija žena po mjesecima rođenja gdje se kao dobre karakteristike ističu osobito: odlična gazdarica, dobroćudna, odlična žena i majka, mila i štedljiva, dražesna; pomirljivo se gleda na slabu inteligenciju i površnu narav, a među lošim karakteristikama poput: bučna, svadljiva, napadnog ponašanja, koketa, neobuzdane fantazije, najveći nedostatak žena je rasipnost i trošenje novaca. *Ima li boja kose kakav utjecaj na karakter ljudi?* podnaslov je članka *Koje su žene vjerne, a koje nisu?*²¹ u kojemu se navode rezultati istraživanja «čuvrenog učenjaka dr. Lionsa iz Baltimora». Iako se rezultati istraživanja podjednako odnose na oba spola, (plavokosi su muškarci vjerniji od crnokosih, a jednaki su rezultati i za ženski spol), novinar će u drugoj polovici članka iznijeti svoj komentar u kojemu razmatra pojavu «...malog prepredenog Boga, koji se zove Amor i koji nas šalje gdje je njega volja.»²², a članak neće završiti rodno neutralnim riječima o tome, kad ljubav nestane, kako se čudimo sami sebi kako smo mogli voljeti plavu ili crnu kosu, nego rodno obilježnim imenicama *plavku ili crnku*.

Godine 1924. u broju 181. objavljen je članak dr. Ivana Esiha iz Zagreba *Moderni pokret za emancipacijom žene*²³ u kojemu autor pokušava dokazati kako žene instinktivno osjećaju tjelesnu inferiornost u odnosu na muškarce. Sam se Esih definira kao pripadnik «... onog naroda u kojem nijesu žene nikada igrale nikakvu važnu i uplivnu ulogu u politici i gdje nijesu vršile nikakav veći upliv na povijest naroda...». Predstavljajući se kao izraziti protivnik emancipacije žena, Esih smatra potpuno pogrešne i neispravne tvrdnje «... da će žene, budu li imale jednak odgoj, jednaku izobrazbu i jednaku priliku, dostići u svemu muševima». Autor se članka poziva na biološku uvjetovanost žena, odnosno na, «... to mi svi muškarci još prije puberteta znamo...», drugačiju građu ženskog organizma. Dokaz da je ženski organizam tjelesno inferiorniji, a samim tim i duša, Esih, zanimljivo, pro-

nalazi u odredbama i zakonima, koje su donijeli i propisali muškarci, a «... koji idu za zaštitom ženskih radnih sila n. pr. za vrijeme trudnoće, zabrana noćnog rada za vrijeme menstruacije i t. d.», te u onome što naziva «viteštvo i kavalirština», a što se odnosi na «društveni takt» prema kojemu «... ima žena svagdje prednost pred muškarcem». Osim toga, pozivajući se na povijest dr. Esih tvrdi kako već sama činjenica da je žena u «... izvjesnim historijskim periodima bila pod vlašću muškaraca dokazuje, da žena nije jednaka muškarcu ni duševno ni tjelesno». Neshvatljivo je, prema Esihovu mišljenju, da bi žene, većinom brojčano nadmoćnije od muškaraca, mogle, a da to same nisu željele, biti «podjarmljene». Njegovo je shvaćanje «... da su se žene sve do nedavnog vremena potpuno pomirile sa sudbinom i svojim nižim položajem, jer su instinktivno slutile svoju inferiornost». Esih izlaže mišljenje kako se pokret za ženskom emancipacijom nije proširio među «pravim ženama», već među studenticama, nekim muškarcima bilo iz ljubavi ili na «erotičkoj bazi», te među neobjašnjivim «trećim spolom». Dokazujući tjelesnu i duhovnu inferiornost žena, Esih će se osvrnuti i na zanimanjima u kojima su prema njegovom mišljenju žene zakazale. U tvornicama se žene ne mogu natjecati s muškom tjelesnom snagom, a kako navodi Esih «Prof. Albert Moll dokazao je, da su muškarci za učiteljsku službu kud i kamo sposobniji od žena». Iako se na kraju članka Esih slaže kako je problem dubok i težak, on rješenje problema vidi u teokratskom nazoru ističući: «Muž je iz ovog nazora crpao svoju vitešku plemenštinu i hrabrost, žena je iz njeg sisala mir i spokojnost u uvjerenju, da svoje sudbine ne može promijeniti, jer joj ju je sam Bog dosudio. Skromnost i milovidna odanost roditelju, mužu i ispovjedniku bila joj je ne samo dužnost, nego i najispravnija taktika u njezinom podređenom položaju». Mizoginija dr. Ivana Esiha nastavit će se u još jednom članku objavljenom krajem kolovoza 1924. godine, a u kojem se autor osvrće na nesposobnost žena u bavljenju bilo kojim zanimanjem osim «... u čisto ženskom radu: u odgoju vlastite djece i njezi bolesnika (ne psihopatologa!), u kućanstvu, u svim domaćim radovima i slično.»²⁴. Referirajući se na «najslavniji narod starog vijeka», Grke, koji prema Esihovom mišljenju ženi nisu priznavali ni ljepotu tijela, pa «Ogroman dio erotičkog grčkog pjesništva nije posvećen ženama, nego muževima», na Bibliju «... koja mora za svakog kršćanina biti mjerodavna...», a iz koje citira Božje riječi da je muž gospodar žene, te na razne citate «prvih mislioca, pjesnika i književnika u svjetskoj literaturi» poput Platona, «Erasmusa iz Rotterdama», «Konfuciusa», Nietzschea, Schopenhauera, Voltairea, Molierea i dr., Ivan Esih pronalazi dokaze o ženskoj tjelesnoj i duhovnoj inferiornosti. Nakon poduzetog nabranjanja u kojim su sve zanimanjima žene nesposobne, Esih ipak zaključuje kako «... su današnjem svom položaju većim dijelom krive same žene», a iako im je priroda odredila manje sposobnosti od muškaraca one go-

¹⁹ Hrvatski list. Kako se po mjesecima rođenja može ustanoviti karakter žena? 28. travnja 1923. br. 102. str. 3. god. IV.

²⁰ Isto.

²¹ Hrvatski list. Koje su žene vjerne, a koje nisu? 17. srpnja 1924. br. 167. str. 4. god. V.

²² Isto.

²³ Hrvatski list. Moderni pokret za emancipacijom žene. 31. srpnja 1924. br. 181. str. 5. god. V.

²⁴ Hrvatski list. Moderni pokret za emancipacijom žene. 24. kolovoza 1924. br. 201. str. 5. god. V.

tovo da i imaju jednaka prava kao i muškarci, ali «*Hoće li to pak biti čovječanstvu na korist – that is the question i pokazat će budućnost.*». Reakcija na prvi članak dr. Esiha objavljena je već u sljedećem broju *Hrvatskoga lista*, a primjedbe iznosi J. Makanec. Iako Makanec spočitava Esihu pogreške u zbrajanju krušaka i jabuka, te zastupa stajalište da se vrijednost muškaraca i žena ne može uspoređivati, on se odmah ograđuje od daljnje diskusije smatrajući kako novinska publika nema običaj mnogo se baviti mišljenjem. Vrlo indikativnu za općeniti položaj novinstva, tu ćemo tvrdnju trenutačno zanemariti, te ukazati na završne riječi članka u kojima Makanec osjeća potrebu upozoriti na činjenicu kako je «... *pokret za emancipacijom žene priznavanje objektivnog važenja čisto muškim kriterijima vrijednosti. Kada bi kod žena prevladavao taj pokret, to bi bio tek znak, da je žena inferiornija od muškarca, jer to bi značilo, da je žena napustila svoju osebnost i podvrgla se osebnosti muškarčevoj. Time bi žena počinila grijeh protiv svoje individualnosti. Ali – to se može reći u pohvalu žene – pokret za emancipacijom nalazi svoje pobornike isključivo u – trećem spolu.*»²⁵. Ostajući dosljedan mišljenju kako novinsku publiku daljnja rasprava po toj temi ne zanima, te kako tema i nije primjerena mediju, Makanec neće komentirati ostale Esihove tekstove.

Članak *Hrvatskog lista* iz 1925. godine *Ženska zvanja s obzirom na udaju*²⁶ u cijelosti preispituje zanimanja, ne ona u kojima mogu sudjelovati žene, koja mogu dovesti do njihovog profesionalnog razvoja ili kojima mogu ojačati svoj građanski utjecaj i participirati u društvenom životu, već ona uz čiju se pomoć žene najlakše mogu udati. Autor članka iz svog razmatranja izostavlja kćeri iz visokih i bogatih kuća smatrajući kako u tim krugovima «... *vlada već odavna kakav «Kindersistem»*», a budućnost je djevojaka u takvim krugovima osigurana. Prema autoru bojazni za udajom nemaju ni kazališne glumice, ni filmske dive, a i koristice se mogu snaći. Od ostalih djevojaka najbolje se udaju dobre kućanice, kućne dame, a nešto slabije pomagačice i odgajateljice. «*Nad svime pak lebdi želudac...*», te je neophodno potrebno, želi li se djevojka udati, da bude vrsna kuharica. Za kućanicama ne zaostaju ni bolničarke koje «... *rade s liječnicima zajedno i dolazeći u dodir s bolesnicima, kreću se u kompleksu prilika za udaju. One već svojom opravom pobuđuju neku mistiku i bude neku ljubav.*». U trgovačka zanimanja autor ubraja stenotipistice, tajnice i kontoaristice, a među njima najbolje, što se udaje tiče, prolazi privatna tajnica jer «*Ona je uvijek u blizini pretpostavljenog, s njim putuje i da joj jednog dana diktira svoju ljubav ne mala je rijetkost.*». Učiteljice muža mogu naći u školi, na plesu ili na «*kakvoj skupštini*», a krojačice su, na čuđenje autora članka, također na glasu. Uzrok dobroj udaji krojačica autor pronalazi u tadašnjoj skupoći, te smatra kako je svaka pomoć u kući

²⁵ Hrvatski list. Pokret za emancipacijom žene : primjedbe povodom članka g. dra I. Esiha. 1. kolovoza 1924. br. 182. str. 4. god. V.

²⁶ Hrvatski list. Ženska zvanja s obzirom na udaju. 27. rujna 1925. br. 212. str. 7. god. VI.

dobro došla. Posebnu kategoriju pak čine samostalne «... *žene u vlastitom poslovanju*», dakle «*Razne udovice i žene s papirnicama i cigaretnim radnjama i slično – zgodna su polja za ljubavne operacije.*». U podtekstu članka nalazi se novčani doprinos prilikom zasnivanja obitelji i bračnih odnosa, a eksplicitno je naznačena i promjena društvenog života u kojemu prema analizi autora «*Najgore pak prolaze u tom vrtlogu one starinski obiteljske kćeri, koje su u izumiranju. Prozori su bile vitrine iz kojih su pucice virile kao izložene i pomalo u žudnji starile.*». Cjelokupni članak prihvaća društvenu promjenu u kojoj i djevojke sudjeluju samostalnim izborom budućih muževa, ali kao tradicionalna vrijednost i najveći doseg ženskog uspjeha smatra se stupanje u brak. Javni rad žena priznaje se u određenom stupnju zanimanja drugog reda, odnosno u onim zanimanjima u kojima one priskrbuju novčana sredstva, no ni ne pomišlja se na mogućnost postavljanja žene na rukovodeća ili samostalna radna mjesta, osim u slučaju udovica koje ili formalno nasljeđuju suprugov obrt ili im se određeno zanimanje tolerira jer su već bile udane i jer moraju prehraniti obitelj. Neudanim djevojkama autor članka profesionalni rad odobrava samo ukoliko mu je cilj udaja. Potreba za radom, školovanjem, samoafirmacijom, samospoznajom i postizanjem drugih životnih ciljeva osim udaje ne spominje se. Zaposlenje se nadaje kao isključivo sredstvo građanskih djevojaka srednje klase kojima roditelji nisu u mogućnosti osigurati dostatni miraz da pronađu muža i stupe u brak. Značenje svjedočanstva članka nastalog polovinom dvadesetih godina dvadesetoga stoljeća nalazi se u isticanju značaja bračne zajednice, odnosno udaje, za žensku populaciju u širem društvenom kontekstu. Jedino brakom žena je mogla steći kakav takav društveni i javni život, a da ju se pri tome ne smatra čudakinjom i društvenom izopćenicom.

Iako na stranicama *Hrvatskoga lista* dvadesetih godina nema riječi o spolnom ugovoru kao dijelu bračnog ugovora, bračni se odnosi kao ugovor preispituju bilo u maniri šale bilo kao prenošenje promjena u bračnome životu u Engleskoj, Americi, Francuskoj i ostalim većim državama. Članci namijenjeni šali i zabavi mogu se okarakterizirati crtanom šalom iz 1938. godine u kojoj stariji gospodin u fraku i s naočalama na vrhu nosa pita mladu ljepoticu «*Ja sam bogat i doduše već star, a vi ste mlada, moja obožavana! Hoćete li da mi postanete udovicom?*»²⁷. U takvim se člancima ženama obično pridaju atributi mladosti, ljepote, ispraznosti, brbljivosti, rastrošnosti, dok su muškarci prikazani bilo kao starija bogata gospoda ili kao mladi, nezreli dentlmeni, pred kojima je blistava budućnost, a koji su opčinjeni dražima suprotnoga spola. Godine 1924. objavljeno je nekoliko članaka koji tematiziraju brak i bračne odnose. Prenoseći članak objavljen u zagrebačkom *Der Morgenu*, *Hrvatski list* 9. veljače objavljuje primjer modernog bračnog ugovora potpisanog u Zagrebu. U ugovoru, koji se sastoji od osam točaka, teš-

²⁷ Hrvatski list. Suvremena ženidbena ponuda. 22. srpnja 1938. br. 200. str. 11. god. XIX.

ko da možemo razlučiti radi li se o šali nestašnih novinara, odvjetnika, šali sklonih građana ili o pravom primjeru ugovora. Ugovor počinje riječima: «Između mene (slijedi ime supruge) i moga muža (slijedi ime muževljevo) sklopljen je danas ovaj ugovor u prisustvu svjedoka, do kojega je najprije došlo zadavanjem naših poštenih riječi.»²⁸, a nastavlja se na način da se žena, u prvom licu, obvezuje da neće posjećivati lokale, barove, kavane, varijete bez pratnje svoga muža, a u kino i kazalište neće ići bez njegove pratnje ili pratnje poznatih gospođa. Nadalje žena se obavezuje da neće prigovarati ako njen suprug na trgovačka putovanja u kojima mora mnogo hodati ide sam, te se ne protivi da njezin suprug dvaput mjesečno izbiva iz kuće do pola šest ujutro. Međutim, ako suprug izostane i treći put u mjesecu izvan kuće do jutarnjih sati mora supruzi platiti «... konvencionalnu globu od tisuću dinara». U slučaju muževljeve odsutnost, automobil treba stajati na raspolaganju gospođi dva sata dnevno, a ako suprug ima važne večernje poslovne sastanke, koji se mogu održavati jedino u Trgovačkom domu, kavani ili *bureau-u*, kući se treba vratiti do 23 sata ili u suprotnom ta točka gubi svoju vrijednost. Suprug se, u trećem licu kao «moj suprug», obavezuje u dvije točke. U jednoj se točki obavezuje da će svoju suprugu voditi na trgovačka putovanja, «... a naročito obećaje, da ne će bez mene putovati u Beč, Budimpeštu, Paris, Zürich i London.»²⁹, te da će udovoljiti svojoj supruzi i s njom posjećivati plesove i pokladne zabave. Iz navedenog vidljivo je kako se ugovorom regulira većinom slobodno vrijeme supružnika, dok se pitanja o raspolaganju novčanim sredstvima, održavanju kućanstva, brizi za djecu, te ostalim životnim odlukama ne pridaje nimalo pozornosti. Kao što smo spomenuli u ugovoru je samo žena prisutna u prvom licu, te nas upotreba trećeg lica oslovljavanja supruga upućuje da je ugovor sastavljen na zahtjev žene. Neovisno o tome radi li se o pravom ugovoru ili novinarskoj šali, pa čak i o tome što se ugovorom ne reguliraju značajnija pitanja, članak nam govori o potrebi i zahtjevima žena za izlaskom iz okvira domaćeg ognjišta, društvenom prisutnošću i angažmanom.

Prije no što se osvrnemo na još nekoliko članaka u kojima se tematiziraju brak i bračni odnosi, potrebno je napraviti malu digresiju i spomenuti tekstove koji u svom središtu sadržavaju pojam feminizma. U člancima u kojima se prenose vijesti o ženskom pokretu i sufražetkinjama u Engleskoj, Americi ili Francuskoj prisutan je opći ton nelagode proširivanja sličnih osjećaja i među Osječankama. «Feministkinje» ili kako ih novinari nazivaju i «ultrafeministkinje», odnosno «treći spol», žene su «... kojima nije uspjelo naći muža.»²⁹, okarakterizirane su većinom porocima, puše, piju, kockaju, posjećuju kavane i barove, a na brak i bračne odnose gledaju isključivo kao na «... sredstvo, koje im dopušta, da žive

bezbriznim, ugodnim i u isti mah životom bez ikakvih dužnosti.»³⁰. S posebnom se nelagodnom gleda na pušenje lule ili cigareta, ali i na posjećivanje kavana, a razlozi tome nisu samo moral, ćudoređe, briga za zdravlje, već sve snažniji osjećaj gubitka muške slobode, teritorija, a posredno i moći. Autor članka iz 1926. godine tematizirajući sve učestaliju pojavu žena u kavanama negoduje zbog uzurpiranog prostora riječima: «Kavana je bila jedina gdje su oženjeni muševli sjedili bezbrižno i slobodno ne bojeći se, da će ih Ksantipa napastovati.»³¹. Iako muškarci u Hrvatskom listu negoduju protiv feminističkog pokreta u Europi, posebno se užasavaju «Američanki», odnosno američkog odgoja djece koji je doveo do toga da «U Americi je žena muškarcu više nego ravnopravna po naobrazbi, ukusu i naziranju o svijetu i odatle onaj silni utjecaj žena u američkom javnom životu i čak u američkom zakonodavstvu»³².

Hrvatski list u početku svog izlaženja ne pozna ženu novinariku. Članke većinom pišu muškarci, oni su aktivni urednici, novinari i izvjestitelji, no povremeno se uglednim Osječankama, suprugama društveno afirmiranih muževa ili učiteljicama dopušta javno iznošenje vlastitog mišljenja. Tako će problematiku bračnog života, slobodne ljubavi, ali prije svega duboku zabrinutost za budućnost mladih djevojaka i žena izraziti Anka Maštrović 1921. godine u članku *Brak i njegove okolnosti*. Analizirajući djela ruskog i talijanskog sociologa, Jakova Novakova i Scioia Sighelea, te njihova zapažanja o slobodi ljubavi, slobodnom združivanju i razdruživanju muškaraca i žena, Anka će Maštrović upozoriti na različita mjerila morala kojima društvo promatra ljubavni život muškaraca i žena: «Izgleda, da u pitanju velikog muškog egoizma ova teza vrlo konvenira muškom kriteriju, ali, kako se doimlje i kojih je posljedica kod žena – većine žena, kojima je sav cilj i sve bivstvo muškarac? – Zar da se ostvarenjem ovakovih teorija utru širi putevi još većih muških privilegija, do kojih ih je uzdigo moral javnoga mnijenja diktirajući ženi za ista djela drugi moral.»³³. Autorica promišljeno pristupa promatranju društvenih odnosa, te smatra kako je tradicionalno djevojka odgajana tako da joj jedini životni cilj bude stupanje u brak, a ne zanemaruje ni reproduktivnu ulogu žene i odgovornost koju žene moraju imati za djecu koja nastaju produktom slobodne ljubavi. Ni razvod Anka Maštrović ne uzima olako već promišlja o njegovim posljedicama na one žene koje nakon raspada braka ostaju bez osnovnih sredstava za život, bez zanimanja, društveno ignorirane i s djecom za koju se moraju same skrbiti. Iz njezinih navoda proizlazi mišljenje kako su muškarci skloniji razvodu od žena: «Koliki bi muškarac, za volju kakve jednomjesečne ljubovce, zahtijevao nesamo jedan raspit

³⁰ Isto.

³¹ Hrvatski list. Žena u kavani. 15. siječnja 1926. br. 11. str. 3. god. VII.

³² Hrvatski list. Američanka. 7. rujna 1924. br. 213. str. 4. god. V.

³³ Hrvatski glas. Brak i njegove okolnosti. 13. studenoga 1921. br. 77. str. 2.-4. god. II.

²⁸ Hrvatski list. Pod kojim uvjetima se danas žene Zagrebčani: moderni bračni ugovor. 9. veljače 1924. br. 33. str. 3. god. V.

²⁹ Hrvatski list. U Engleskoj su žene jaki spol: muševli će se morati organizirati, da uspostave svoju ravnopravnost. 27. travnja 1924. br. 100. str. 8. god. V.

braka, a sve na temelju apsolutne slobode ljubavi!»³⁴, a uzrok tome Maštrovićeva ne pronalazi samo u dvostrukim moralnim mjerilima, nego i u sigurnosti koju donosi stalno zaposlenje. Ona ipak priznaje kako su i žene početka dva-desetoga stoljeća sklonije samostalnom životu, te objašnjava feminizam ne kao proizvod «muškarčkih žena», već kao ekonomske i društvene stvarnosti: «Ništa drugo no socijalni metež, koji je naglo izbacio na površinu ženu, prisilio je, da samo radi svog opstanka počne živjeti svojim vlastitim individualnim životom. Ekonomska kriza je najviše prorijedila brakove, tu prijašnju jedinu – djevojačku karijeru, te joj odredila, da sama svojim radom namiri životne potrebe. Tako žena dandanas jednako zaprema manualno znanje, trgovačko, industrijalno, radi u tvornicama, uredima, magazinima, kao i muškarac. – Takva je eto vrst žena najviše pridonijela i stvorila feminizam, pa zar je onda nelogično, da za se svojata veća prava no što ih dandanas kao ostatke prijašnjih vremena za sobom vuče, ali koje joj muškarac proračunano uskraćuje. Usljed mnogih pretrpljenih muka i poniženja u braku, a nada sve o njegovoj ovisnosti, koja je mnogoj ponosnoj naravi davala položaj ropkinje, sve je to doprinijelo, da se u programu za ostvarenje feminističkih ideala nalazi par tačaka, koja su protiv svakog združivanja s muškarcem. Tome se ne treba čuditi. Muški diktatorski, brutalni egoizam vrši kod žena tu nada sve snažnu impresiju.»³⁵. Ne osporavajući feministička nastojanja, Maštrovićeva staje u njihovu obranu smatrajući kako feminizmu treba težiti, ali kako nisu mogući nagli društveni rezovi, te su prava žena ozbiljan korak koji kao takav treba i poduzimati: «U koliko će se promjenom okolnosti promijeniti ženini zahtjevi u pogledu samostalnog života, lako je prozrijeti. Ona će razvojem svoje slobodne ličnosti postići sudjelovanje pri stvaranju zakona i pravila i tek će tada moći da sama dade bračnom ugovoru onu moralnu vrijednost, bez koje inače nema ženi mjesto u braku. To će biti sigurno jedan glavni od mnogih dobitaka, koji je nepravедno dugo ostao uskraćen ženi»³⁶.

Svijest o neravnopravnosti žena i njihovom nejednakom položaju u odnosu na muškarce u bračnoj zajednici vidljiva je i iz članka *Historijski razvoj braka*, u kojemu anonimni autor povijest braka skicira u četiri razdoblja, «divljački režim», «barbarski režim», «hijerarhički režim» i «građanski režim», ovisno o stupnju otvorenog nasilja nad ženama. Temelj budućeg bračnog odnosa autor vidi u počecima ljudskog društva u trenutku kada «Muškarca svladava nagon i tjera ga k ženi. Ova kao slabija podleže i u ovom slučaju, koji je veže s tim otimačem imade jednaki dio straha i ljubavi.»³⁷. Napredak je, prema autoru, vidljiv u «barbar-

skom režimu» u kojemu žena napreduje te postaje robom, odnosno predmetom kupovine: «Ona još nije slobodna, no više nije predmet otimačine i sramote zajedničkog uživanja. Zakoni je štite kao neku vrstu biranog vlasništva, šta više uživa i neko poštovanje zbog rađanja djece.»³⁸. Za «hijerarhički režim» zaslužno je kršćanstvo svojom brigom za slabe i nemoćne, a hijerarhija je vidljiva u tome što je muž obično stariji te se uspostavlja svojevrstni očinski odnos. «Građanski režim» u razvoju braka karakterizira to što se u tom «... razdoblju brak pretvara iz apsolutne u ustavnu monarhiju»³⁹. Temelju braka kao podcjenjivanju žene autor pronalazi dokaza u raznim narodima i vjerovanjima, a iako smatra da se razvoj braka može usporediti s razvojem ropstva, budućnost slobode i ravnopravnosti žena vidi u paraleli s oslobađanjem čovjeka i pojedinih staleža. Nedugo nakon objavljivanja članka *Historijski razvoj braka*, objavljen je članak *Ljubavni odnosi muža i žene* u kojemu autor istražujući pojam sreće, uzrok podčinjenosti žena pronalazi, ponovno, u biološkoj uvjetovanosti žena: «Može biti, da je najnaravniji poziv žene, materinstvo, koje je sa svojim radostima i brigama dovelo ženu u ovisnost i istodobnu pripadnost muškom spolu»⁴⁰. Različiti položaj žena i muškaraca, poimanje sreće i seksualnosti u društvu autor promatra kroz odgoj djece te smatra da muškarca «... od rane mladosti uzgajaju za čovjeka rada, jer mu se čini neoborivom potrebom raditi i sticati novac...»⁴¹. U odgoju djevojaka, nasuprot tome, «Nastojanje za bogatstvom, za čisto materijalnim dobrima ne stoji ovdje na prvom mjestu, nego ustupa prvenstvo u stanovitom smislu želji za tjelesnom ljepotom, za moći i čašćenjem. Tu je briga roditeljska, naročito materinja, usredotočena na tjelesne prednosti.»⁴². Korijene ženske sreće autor pronalazi u ljepoti žene, odnosno u zadovoljenju svih njenih potreba i želja koje će joj ta ljepota omogućiti. Muškarci se prikazuju kao robovi ljepote koji će za nju sve učiniti i dati. Ružne žene, nažalost, usprkos svojoj mogućoj inteligenciji i obrazovanju, ne mogu doživjeti pravu žensku sreću. Pojam «sreća kod žena», za autora je različit od pojma «sreće žene» ili «ženske sreće», jer se odnosi na spolno zadovoljstvo: «Dočim žena živi samo za ljubavnu sreću, živi muž najprije samo za sreću, svoga zvanja, a onda za sreću – kod žena! Ona sreća kod žena nema zapravo ništa zajedničko s pravom ljubavnom srećom. Ona je sreća rezultat dobro promišljene, dobro njegovane, zgodno upotrebljene tehnike i taktike, da udovolji što više obilno i po mogućnosti što većom promjenom seksualnom svom nagonu»⁴³. Kako se svake promjene i svakog čina čovjek brzo zasiti, članak završava

³⁸ Isto.

³⁹ Isto, str. 4.

⁴⁰ Hrvatski list. Ljubavni odnosi muža i žene. 19. lipnja 1924. br. 143. str. 10. god. V.

⁴¹ Isto.

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

³⁴ Isto, str. 3.

³⁵ Isto, str. 3.

³⁶ Isto, str. 4.

³⁷ Hrvatski list. Historijski razvoj braka. 4. lipnja 1924. br. 130. str. 3.-4. god. V.

uputom muškarcima da trebaju tražiti i težiti «sreći žene», a ne «sreći kod žena».

Politički obespravljene, lišene građanskih sloboda, tradicijski podcjenjivane u odnosu na muškarca, nedovoljno školovane i obrazovane, prisiljene ući u brak kako bi si osigurale egzistenciju, status i položaj u društvu, od svojih majki djevojke su bile podučavane određenim ženskim vještinama i lukavstvima kao bi si olakšale bračni život, a popularizacija novina te je vještine izvukla izvan kućnih zidova. Te se tradicijske pouke sastoje većinom od savjeta kako osigurati i zadržati naklonost muškarca, a kako u svojoj biti nijeću slobodu i individualnost ženske osobe svjedoci su borbe obespravljene polovice čovječanstva za opstanak. U Hrvatskom listu takvi su savjeti objelodanjeni preko riječi Elle May-Wheeler⁴⁴, gospođe koja je dobila nagradu američkog lista *Liberty* koji je pozvao svoje čitateljice da postavie deset zapovijedi za opstanak sretnog braka, te američkog pisca Glana B. Winshipa⁴⁵ u obliku savjeta ženama koje se žele riješiti supruga. Savjeti su vrlo slični, naravno u obrnutim vrijednostima, a temelje se na održavanju dobrog izgleda djevojaka i nakon udaje, na veselom i dobroćudnom ponašanju, odličnom kuhanju, zamenarivanju svega što ženama nije po volji, ne postavljanju pitanja o obiteljskim financijama, neograničenom povjerenju u svog supruga, njegovu obitelj i prijatelje, tješnju supruga u slučajevima kada je imao loš dan na poslu ili kada mu se dogodila kakva neugodnost, neprestanom entuzijazmu, podršci, optimizmu i izbjegavanju svih konfliktnih situacija.

Kao indikator javnog djelovanja žena zanimljiv je članak objavljen 1921. godine koji žene poziva na izravno sudjelovanje u političkom životu grada i Hrvatske zajednice prilikom osnivanja ženske sekcije političke stranke Hrvatske zajednice: «I u našem Osijeku sazrelo je žensko pitanje već u toliko, da se naše žene mogu slobodno baciti u političku borbu. Žena je u historijama svih naroda i svih vijekova igrala znamenitu ulogu. Ona je zapravo bila stožer, većinom nevidljivi, oko kojega su se odigravali važni historijski događaji. I u životu našeg hrvatskog naroda igrala je žena važnu ulogu. Danas su nastala druga vremena, i žena treba do odlučno i otvoreno istupi u politici, jer nije više zatvorena medju četiri zida, nego radi danas već na svim poljima javnoga djelovanja.»⁴⁶. Takav, a ni sličan poziv, za izravnom participacijom političkog života, ženama u Hrvatskom listu više nije objavljivani. Iako je ženama u određenom opsegu bilo omogućeno javno djelovanje, one nisu izravno bile uključene u politička odlučivanja, a jedan od najčešćih oblika javnog istupanja bila su ženska građanska udruženja. Godine 1923. Štefa Vice daje pregled ženskih društava u Osijeku smatrajući da je njihova malobrojnost u

cijeloj državi «... časan znak, da se žene u nas bave javnim društvenim životom manje od muškaraca»⁴⁷. U povijesti ženskog udruživanja u Hrvatskoj ona prije svega ističe humanitaran rad te osnivanje dječjih dobrotvornih društava. Osnovana ženska društva feminističkih nastojanja nisu se mogla održati, a «Na polju našega narodnog ženskog ručnog rada, ženska društva rade kakvih petnaest godina, ali još uvijek premalo.»⁴⁸. Štefa Vice od osječkih ženskih društava ističe športsko društvo, evangeličko, rimokatoličko, «izraelitičko», srpsko gospojinsko društvo, «izrael, ferialnu koloniju», a kao najmlađa društva navodi društvo «Hrvatska žena» i klub «Židovska žena». «Ženska športska društva bave se isključivo športom raznih grana, a u Osijeku pako onih, koje su tude običajne: rukomet, športovi na vodi, tenis i ples. Gospojinska društva i izrael, ferialna kolonija isključivo su humanitarna dječja društva, a prema nazivniku već se vidi da im djelovanje opseže samo krugove dotične vjeroispovijesti. Tek od vremena rata raširila im se djelatnost za nastradale u ratu.»⁴⁹. U rujnu je u Hrvatskome glasu 1921. godine izašao članak koji poziva Osječanke svih društvenih staleža da se prijave u članstvo osječke podružnice društva Hrvatska žena. Privremeni odbor kao autor članka ističe kako je društvo Hrvatska žena «... prvo društvo u Hrvatskoj, u kojem su si žene inteligencije, privrednog i radničkog svijeta pružile sestrinsku ruku u namjeri, da se zbliže i da izglađe sve razlike, koje ih sada još razdvajaju i našem građanstvu toliko škode»⁵⁰, a iako je društvo obilježeno nacionalnim predznakom u njega mogu pristupiti i djevojke i žene drugih narodnosti koje osjećaju ljubav prema domovini u kojoj žive: «Svaka Hrvatica, žena i odrasla djevojka bit će nam kao sumišljenica i spremna saradnica dobro došla»⁵¹. Jedini kriterij koji se ističe i koji se uzima u obzir kod primanja u članstvo je neporočnost, te odbor «HŽ» zadržava pravo da tajnim glasovanjem odbije prijave onih žena za koje smatra da su poročne. Osnivanje je društva Hrvatska žena u Osijeku bilo dobro prihvaćeno, iako je nedugo nakon osnivanja, zbog nacionalnog predznaka u nazivu, njihov rad bio zabranjen kao politički. Društvo je ubrzo ponovno nastavilo svoj rad, s jedne strane dobivši dozvolu zbog toga što su mu pristupile ugledne Osječanke, a s druge strane društvo je njegujući tradicionalnu zadaću žena isticalo rodoljublje, ali i izbjegavalo oštre društvene rezove. Dana 14. travnja 1923. godine društvo je priredilo posijelo u Hotelu Central kojemu su «Uz ostale odlične goste posijelu su prisustvovali gg. gradonačelnik g. dr. Hengl, podžupan Virag-Drašković, gornjogradske župnik Pavić i ostali»⁵².

⁴⁷ Hrvatski list. Ženska društva u Osijeku. 22. travnja 1923. br. 97. str. 2. god. IV.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Hrvatski glas. Hrvatska žena. 11. rujna 1921. br. 24.(197.) str. 4. god. II.

⁵¹ Isto.

⁵² Hrvatski list. Hrvatsko posijelo društva «Hrvatska žena» u Osijeku. 17. travnja 1923. br. 92. str. 2. god. IV.

⁴⁴ Hrvatski list. Deset zapovijedi sretnoga braka. 15. kolovoza 1924. br. 124. str. 6. god. V.

⁴⁵ Hrvatski list. Kad ženi dosadi muž. 16. siječnja 1926. br. 12. str. 13. god. VII.

⁴⁶ Hrvatski glas. Ženska sekcija «Hrvatske Zajednice». 22. rujna 1921. br. 33. str. 3. god. II.

Na posijelu značajan je govor održala gospođa Anka Maštrović, a njezin je govor Hrvatski list prenio u cijelosti. U svom govoru ona ističe kako je prva zadaća društva njegovanje i razvijanje hrvatske društvenosti, napose društvenosti među svim staležima. Pozivajući se na slične postupke iliraca, Maštrovićeva smatra kako se u društvenim okupljanjima stvara želja i otvaraju različite mogućnosti realizacije društvenog i humanitarnog rada. Kao drugu važnu zadaću društva ona naglašava buđenje nacionalne svijesti, njegovanje nacionalnog osjećaja i jezika. U pogledu socijalnog rada Anka Maštrović ističe teške društvene prilike nakon rata, brojnu napuštenu djecu, te nemoral, a «Zadaća je «Hrvatske žene» da podiže moral, da zaštiti zapuštenu i bolesnu siročad, da vodi brigu o nesretnim i upropaštenim udovima i majkama. Ali njezina zadaća je i ta, da nesamo svoje članice, nego i sve neporočne žene pouči i odgoji, da budu u svojoj obitelji dobre majke i supruge, dobre domaćice i nada sve dobre Hrvatice»⁵³. Realizaciju te zadaće Hrvatske žene, Maštrovićeva vidi u organiziranju raznih humanitarnih akcija, predavanja i tečajeva. Osim nastojanja k čistoći hrvatskoga jezika i borbi protiv «švapčarenja», koje se često spominje u člancima o društvu Hrvatska žena, «... buduć da su prilike u Osijeku takove, da ovdje kao starosjedioci žive i mnogi inarodnjaci, a svrha je osječke podružnice ponajprije ta, da u Osijeku širi hrvatsku narodnu svijest, radi kojega je Osijek na zlu glasu...»⁵⁴, Anka Maštrović kao posebnu zadaću osječkih Hrvatskih žena naglašava «... a ta jest – da nastoji u dogledno vrijeme namaknuti potrebnu glavnica za gradnju Hrvatskog doma, u kojemu treba da se nastane sva osječka hrvatska kulturna društva. U tu svrhu osnovala je «Hrvatska žena» fond i želi, da njezin primjer slijede i sva osječka kulturna društva»⁵⁵. «U tom hrvatskom prosvjetnom domu biti će hrv. žene domaćice i tri ugla bit će njihova.»⁵⁶. Posijelo se nastavilo dugo u noć do jutarnjih sati, a nakon govora gospođe Maštrović uslijedili su recitali, glazbene i pjevačke izvedbe, ples i sl.

Posebno mjesto u osječkom društvu Hrvatska žena zauzimala je Josipa Glembay, književnica, učiteljica, društvena i kulturna djelatnica, te višegodišnja agilna predsjednica društva. Josipa Glembay povremeno objavljuje i članke u Hrvatskom listu, a u posebnom izdanju Hrvatskoga lista prigodom proslave obilježavanja tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva piše članak *Hrvatice u zrcalu tisućugodišnjice*. Namjena je članka revitalizacija položaja žena u svim slojevima hrvatskoga društva. Glembayeva u povijesti hrvatskoga naroda ističe zasluge žena kao majki, vjernih supruge, pjesnikinja i književnica, kazališnih i likovnih umjetnica, učiteljica, radnica i seljanki, a posebni naglasak stavlja i na javni, društveni rad žena u okviru ženskih udruga. Osobna ženska

imena spomenuta u članku relativno su rijetka, no Josipa će upozoriti i na postojanje majke kralja Tomislava, ali i na nepostojanje spomenika za sve one žene koje su u ratovima «... *trpile grozne muke samo poput onih «nepoznatih junaka», kojima se sada dižu spomenici – ali svim onim, što su žrtvovalе molohu rata, što su izvršile, da ublaže boli ranjenih boraca, da zamijene muškarce u svim strukama rada na domu zavrijedile su, da ne budu zaboravljene.»*⁵⁷. Kao školovana i obrazovana žena, Josipa Glembay neće propustiti spomenuti postojanje zapreka u hrvatskom društvu koje su ženama onemogućavale školovanje, osporavale književni i znanstveni rad, te priječile javno djelovanje, no općin ton članka nije ogorčen ni ljutit, ne referira se negodovanjem na suprotni spol, već podcrtava upornost kojom se Hrvatice bore za svoj položaj unutar društva i ustrajnost rodoljublja koje ih vodi na tom putu.

Godine 1917. Hrvatski je sabor odbacio prijedlog o pravu glasa za žene, 1921. u Zagrebu se osniva društvo Hrvatska žena, a od godine 1925. Marija Jurić Zagorka uređuje *Ženski list*. Iako će Hrvatice još dva desetljeća čekati zakonom potvrđeno političko pravo glasa, njihovi će glasovi sve više ulaziti u javni diskurs. Osječki će ogranak društva Hrvatska žena preuzeti na sebe brigu širenja *Ženskoga lista* u Osijeku i okolici, a, kao što smo pokazali, svojim će se prilozima ženski glas povremeno javljati i u Hrvatskome listu. Zahtjevi tržišta, konkurencija zagrebačkog i stranog tiska, te potreba za povećanjem čitateljske publike na Hrvatski se list odrazila pokretanjem priloga *Za naše žene i kćeri : polumjesečni prilog «Hrvatskom listu» za sve što zanima ženski svijet* u prvoj polovici dvadesetih godina, te priloga *Za naše domaćice* četrdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Sporadično će se objavljivati i prilog *Ilustrovani ženski svijet* koji donosi fotografije žena različitih životnih dobi, različitih nacionalnosti i zanimanja. U broju 168. iz 1928. godine u prilogu će se objaviti fotografije: «*Ruske tvorničke radnice u školi.*», «*Američke «girls» uče u školi i druge stvari osim plesa.*», «*Model – i ovo «lako» zvanje znade biti časno i završiti - brakom.*», «*Prvi ženski advokat u Škotskoj. Gđa Margaretta Kidd naslijedila je svoga oca u toj službi.*», «*Miss Florence Stern, divno malo stvorenje, slavljena je virtuoskinja na violini u New Yorku.*», «*Jacqelina Townshend, 16-godišnja učenica kr. muzičke akademije u Londonu, dobila je nagradu za muzičko prvenstvo.*»⁵⁸. Prilozi se većinom protežu na jednoj stranici novine, a dok polumjesečni prilog *Za naše žene i kćeri* donosi i članke kojima se tematizira pitanje ženske emancipacije i ženske ljepote, prilog *Za naše domaćice* usmjeren je gotovo isključivo na savjete o kućanstvu, recepte i nezaobilazni modni dodatak. Tematika članaka priloga za žene i kada govori o feminističkim nastojanjima nikada nije radikalna niti zahtijeva oštre rezo-

⁵³ Isto.

⁵⁴ Hrvatski glas. Hrvatska žena. 25. rujna 1921. br. 35. str. 3. god. II.

⁵⁵ Hrvatski list. Hrvatsko posijelo društva «Hrvatska žena» u Osijeku. 17. travnja 1923. br. 92. str. 2. god. IV.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ 1000 godina hrvatskog kraljevstva : posebno izdanje Hrvatskog lista prigodom proslave u Osijeku. Hrvatice u zrcalu tisućugodišnjice. 6. rujna 1925. br. 195. str. 7.-8. god. VI.

⁵⁸ Hrvatski list. Ilustrovani ženski svijet. 17. lipnja 1928. br. 168. str. 16. god. IX.

ve unutar tradicionalno konstituirane obitelji i podjele posla. Iako često optuživani kao «*muškarački*», ženski glasovi ne traže dominaciju ni svijet vladavine žena, već isključivo participiranje, udio, komadić javnog svijeta u kojemu bi mogli sudjelovati. Većina, pak, članaka nastoji odgojiti, savjetovati i potaknuti žensku mladež na obrazovanje, rad na sebi u moralnom i fizičkom smislu, no ne smjerajući k samostalnim i odgovornim osobnostima, nego k budućim brižnim, požrtvovnim, miroljubivim, radišnim majkama, domaćicama i suprugama. Na barjaku feminističkih nastojanja ženskih priloga Hrvatskoga lista ne stoji samostalna i jaka žena, ali stoji žena kao stup i potpora obitelji, a za taj se posao, napor i trud traži zasluženno poštovanje.

Rubrike *Praktični savjeti*, *Popularna medicina*, *Što nam nova donosi moda* i *Kuhinjski recepti* neizostavan su dio priloga *Za naše domaćice*, pa iako je početak dvadesetoga stoljeća razdoblje brojnih novih izuma i kemijskih sredstava za čišćenje i održavanje kućanstva, prednost se u člancima daje tradicionalno iskušanim metodama. Kako ukloniti mrlje od čokolade, krvi, očistiti prljave kišobrane, kako čuvati perje u jastucima, ili krzna, zašto knjige ne treba odviše često isprašivati i mnogi drugi zaista praktični savjeti zanimaju i današnju suvremenu domaćicu pogotovo kada se pred tvrdokornom mrljom nađe nemoćna, a oboružana moćnom vojskom reklamiranih, čudotvornih, sredstava za pranje. Od djetinjstva smještene uz majčinu pregaču, pohvaljivane kako su zgodne, male domaćice, tradicionalno odgojene djevojčice kuhanje prihvaćaju kao nezaobilazni dio svakodnevnih rutine. Jednostavne recepte, uobičajena jela i posluživanje oko stola neizostavan su dio ženskog života, a žene ipak i dalje čitaju i prikupljaju nove recepte i varijacije starih. Prostor je kuhinje poseban prostor doma, prostor u kojemu žena neometano može samostalno prebivati a da ne izazove negodovanje ukućana. Zadovoljstvo bogate trpeze i hranom otežanih mišića izvrsna su krinka za mir i sklad samoće jedinstvenog ženskog kućnog prostora. Područje je to koje otvara i vrata mašti, čaroliji i kompenzaciji zadovoljstva. Mnogstvo žena, stoga, kuhinjske recepte čita i prikuplja čak i ako zna da ih nikada neće isprobati i pripremiti. Međutim, recept za dobar «*Puding od guščjih jetara: Za osam osoba uzmemo 1 kg guščjih jetara, 15 dkg slanine i to pustimo sa malo vode pariti. Sa 2 žemlje oribamo koru, raskvasimo u slatko vrhnje, istisnemo ih, te ih zajedno sa jetrima i slaninom protjeramo kroz sito. Tu smjesu promiješamo sa 2 jaja, jednim žumanjkom, soli, malo mirodija za paštete i 1 malu čašicu konjaka. Sve to zatim ulijemo u premazani oblik, zatvorimo čvrsto i pustimo tri četvrt sata u pari kuhati. Prekrenemo na zdjelu i ukasimo rižom sa vrganjima.*»⁵⁹ otvara prostor ne samo vremenu provedenom u kuhinji nego i čaroliji pripremanja hrane za osam osoba, prostrtom blagovaoničkom stolu, posuđu, raskošnoj zdjeli za rižu s vrganjima, svježem kruhu i mirisu skladnog obitelj-

skog okruženja nad kojim bdije zanosni kućni ženski anđeo. Da bi pak anđeo mogao zadržati svoju privlačnost on mora biti oku ugodan, te se od samih početaka priloga za žene javljaju članci sa savjetima kako održati vitku liniju i mladolik izgled. Osim kozmetičkih preparata, voćnih dijeta, masaža, dnevnog odmora i umjerene fizičke kondicije, najviše će se novinskog prostora posvetiti odjeći i modnim savjetima, a prilog *Moda* osamostaliti će se već od 2. veljače 1926. godine i ostati gotovo do samog kraja izlaženja novine kao najredovitiji prilog namijenjen ženama.

Iako su povremeno negodovali, Osječani su se ponosili ljepotom ženskih stanovnica grada te s nestrpljenjem čekali ljetnu kupališnu sezonu uz Dravu koja im nije donosila samo rashlađenje sparnih dana, nego su kupališta bila značajna «... i s gledišta estetike. Ona su godišnja revija bogatstva Osijek, gracijoznim i pravilno građenim ženama. Pa i to je dobro za popularnost našega grada. Ako se za Osijek ne zna zbog drugoga, a ono je poznat, da ima relativno najljepše žene. Zašto ne bi žene pronijele slavu Osijeka?»⁶⁰. Mišljenja smo kako su Osječanke u životu grada bile zaslužne više no samo svojom ljepotom, ipak činjenica je kako su izbori ljepotica bili popularni na različitim građanskim zabavama u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća. Godine 1928. Hrvatski list donosi intervju s «*Miss Osijek*», odnosno s gospođicom Micom Gürtl koja je na silvestarskoj zabavi Hrvatskog pjevačkog i glazbenog društva «*Kuhač*» izabrana za ljepoticu Osijeka u 1928. godini. Gospođica Gürtl stanovala je u Šamačkoj ulici, a kako je iz iste ulice i Marta Kovačević, gospođica koja je sudjelovala i na izboru «*Miss Jugoslavije*», autor članka zaključuje: «*I tako Šamačka ulica daje do sada najljepše Osječanke, i ne smije se zamjeriti, ako se stanovnici Šamačke ulice time ponose. I kao što su oni mirni i tihi, patrijarhalni i dobrodušni, tako su i njihove ljepotice jednostavne, čedne, bez kakvih pretjeranosti i ekstravagancija, sa svakim ljubazne, naša prava osječka djeca.*»⁶¹. Fotografija uz tekst aktualne «*Miss Osijek*», zaokružena, punašna lica, snenog, ozbiljnog pogleda, blagog smiješka i niske bisera oko vrata s naznakama volana lepršave večernje haljine, te njezini odgovori u kojima se naglašava skromnost, radišnost, ljubav prema glazbi, pjevanju i knjizi, ali koji nisu isključivi cilj života, kao da potvrđuju novinareve riječi i podržavaju sliku građanske djevojke dobrostojeće srednje klase kakvu su Osječani željeli na početku dvadesetoga stoljeća. U broju 68. iste godine uredništvo Hrvatskoga lista objavljuje natječaj za najljepšu Slavonku objašnjavajući svoju odluku riječima: «*Kult ženske ljepote zahvatio je široki svijet jače nego ikada u prošlosti. Veliki narodi natječu se, koji će pred svjetskom javnosti iznijeti što ljepšu ženu. Velike svjetske novine, pa i političke, a osobito svjetski ilustrirani listovi, raspisuju velike nagrade za lijepe žene, njeguju ih i pridavaju im veće važnosti nego*

⁵⁹ Hrvatski list. Za naše domaćice. 20. siječnja 1940. br. 19. str. 14. god. XXI.

⁶⁰ Hrvatski list. Naša osječka kupališta : Revija lijepih i gracijoznih osječkih žena. 3. rujna 1926. br. 202. str. 6. god. VII.

⁶¹ Hrvatski list. Osječke ljepotice : u posjetima kod «*Miss Osijek*». 8. siječnja 1928. br. 8. str. 4. god. IX.

učenim glavama, umjetnicima, vojskovođama, državnici-
cima i drugim osobama svjetskog glasa.»⁶². Čitatelji lista
pozvani su da uredništvu dostave fotografije kandidatkinja s
njihovim imenima i adresom, a te će fotografije u posebnim
prilozima list objaviti. Na posebnim kuponima objavlji-
vanim u novini, čitatelji su mogli glasovati i na taj način sami
sudjelovati u izboru pet najljepših, dok je poseban žiri trebao
potom odlučiti koja je od izabranih pet ljepotica najljepša.
Natječaj je završio 3. travnja 1928. godine, a u njegovom je
okviru Hrvatski list objavio 102 fotografije portreta gospođa,
gospodica, djevojaka iz raznih slavonskih gradova i mjesta.
Zatvaranjem natječaja sastao se «*jury*» u sastavu: «1. g. *ravn.*
Ernest Pascher, oblasni prosvjetni nadzornik; 2. *gđa. Josi-*
pa Glembay, predsjednica «Hrvatske žene»; 3. *g. Vladimir*
Filakovac, slikar; 4. *g. Dragutin Hofbauer, glavni urednik*
«Hrvatskog lista»; 5. *g. Josip Hartl, ravnatelj «Hrvatskog*
lista»»⁶³, koji je trebao prebrojati glasove i izabrati najljep-
šu. U uskršnjem broju Hrvatskoga lista, 8. travnja 1928.,
objavljena su imena pet najljepših djevojaka s najvećim bro-
jem glasova, a titula «*najljepše Slavonke 1928.*» pripala je
gospodici Thei Vuković iz Virovitice koja je osvojila 9.184
čitateljska glasa. Iako su prvih pet djevojaka s osvojenim
najvećim brojem glasova na dar dobile kozmetičke prepa-
rate, Hrvatski list tom prilikom piše: «*Kod rasprave jurya*
upalo je u oči, a to će se i iz rezultata glasovanja moći
prosuditi, da se javnost općenito pokazala mnogo skloni-
nija skromnom, decentnom, ljupkom i prirodnom obliku
i izražaju lica, nego li mondenskom, umjetnim kozme-
tičkim sredstvima stvorenim formama. Pletenica je ovom
prilikom iznijela odlučnu pobjedu nad «bubikopfom».
Izabranica «najljepša Slavonka 1928.» gđica Tereza V u
k o v i ć ljepotica je klasičnih crta i proporcija lica, kako
*se nalaze u djelima glasovitih majstora.»*⁶⁴. Nekoliko dana
poslije, list tiska tekst pisma u rukopisu u kojemu se gospo-
đica Vuković zahvaljuje Hrvatskom listu, glasačima i žiriju,
izražava svoju sreću i naglašava svoju, kako se čini, najveću
životnu vrlinu - skromnost.

Iako nesumnjivo patrijarhalan, od samog početka pa sve do
kraja svoga izlaženja, Hrvatski je list u četvrt stoljeća tiskanja
odraz promjena percipiranja i prihvaćanja ženskog identite-
ta, subjekta i položaja žene u društvu i obitelji. Buđenje žen-
skih glasova, zapošljavanje, školovanje, rezanje kose, osloba-
đanje duha kao i tijela, možda nije radikalno i borbena, kao
u godinama koje će uslijediti, ali je strpljivo, ustrajno i pro-
gresivno. Štoviše, ono nije započeto na samo jednom frontu i
uhvaćeno u borbu sa samo jednim protivnikom. Prethodnica
je ono eksplozije borbe za jednakost spolova, koja se morala
izboriti, unutar muške kulture i tradicionalnih vrijednosti,

za građanska politička prava, jednaka radna prava, prava
obrazovanja, oblačenja, ponašanja i samostalnih donošenja
odluka.

LITERATURA:

- BUTLER, J., 2000. Nevolje s rodom : feminizam i subverzija
identiteta. Zagreb : Ženska infoteka
- ERL, V., 1996., Socijalna i ekonomska struktura stanovništva.
// Od turskog do suvremenog Osijeka / autori Ive Mažuran
... (et al.). Osijek; Zagreb : Zavod za znanstveni rad HAZU u
Osijeku; Gradsko poglavarstvo; Školska knjiga, 301-304
- GROSS, M.; Szabo, A., 1992., Prema hrvatskome građan-
skom društvu : društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavo-
niji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. st. Zagreb : Globus
- KASABAŠIĆ, M., 1996., Školstvo. // Od turskog do suvreme-
nog Osijeka / autori Ive Mažuran ... (et al.). Osijek; Zagreb
: Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku; Gradsko pogla-
varstvo; Školska knjiga, 192-203
- KODRNJA, J., 2008., Žene zmiye – rodna dekonstrukcija. Za-
greb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu
- MATKOVIĆ, H., 2004., Studije iz novije hrvatske povijesti.
Zagreb : Golden marketing; Tehnička knjiga
- NOVAK, B., 2005., Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću. Za-
greb : Golden marketing; Tehnička knjiga
- ORAIĆ TOLIĆ, D., 2000., Dvadeseto stoljeće u retrovizoru :
züriški eseji. Zagreb : Školska knjiga
- ORAIĆ TOLIĆ, D., 2001., Muška moderna i ženska postmo-
derna. // Kolo časopis Matice hrvatske. 2, 220-233
- PATEMAN, C., 2000., Spolni ugovor. Zagreb : Ženska
infoteka
- Povijest osječkih novina 1848.-1945. / autorica izložbe Ma-
rina Vinaj; fotografije Marin Topić, 1998., Osijek : Muzej
Slavonije
- SRŠAN, S., 1994., Povijest Osječkih udruga i klubova. Osijek
: Povijesni arhiv u Osijeku [etc.]
- SRŠAN, S., 1996., Udruge i klubovi. // Od turskog do suvre-
menog Osijeka / autori Ive Mažuran ... (et al.). Osijek; Za-
greb : Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku; Gradsko
poglavarstvo; Školska knjiga, 272.-276.
- WOOLF, V., 2003., Vlastita soba. Zagreb : Centar za ženske
studije

⁶² Hrvatski list. Slavonka je jedan od najljepših i najidealnijih tipova
ženske ljepote : natječaj «Hrvatskog lista» za najljepšu Slavonku. 7.
ožujka 1928. br. 68. str. 5. god. IX.

⁶³ Hrvatski list. Završetak našeg natječaja. 3. travnja 1928. br. 95. str.
6. god. IX.

⁶⁴ Hrvatski list. Izbor najljepše Slavonke. 8. travnja 1928. br. 99. str. 3.
god. IX.